

մանութենէն. այսպիսի առականներու հաւանքը դարձեալ արդէն արդէն նախ Յունաց լուրջ եղած է: Եթէ զգոհարութիւն մը՝ անշուշտ առեւելոյցի՝ կայ, այն է որ առակ մը ծանօթ գտանք փաստաստի բուզանդայ, որ հաւանքին հայ գրականութեան առաջին՝ ասորական ազգ-դեցութեան ենթարկելի՝ շրջանին վերաբերող մատենագիր մըն է: Սակայն թողլով այս կէտն որ շինք կրնար հաստատել թէ բուզանդայ գրքին արդի ձեւը նախնականն էր, բուզանդայ կրնար ծանօթացած ըլլալ այս եւ ուրիշ առականներու առանց հայ թարգմանութեան: Ըստ այսմ հայ-ազգեան ետպլական առակաց հայ թարգմանու-թիւնը կը վերադարձ հայ գրականութեան յու-նական ազգեցութեան շրջանին, մատուորապէս Զ. Է. դարերուն: Ողիմպիոսու հաւաքում առ-ականներու հոգեմեծական շինքին կարգէն ըլլա-լով՝ թերեւս ծանօթացած են Հայոց հիւնական շրջանին, երբ գարդական կրթական ուսմանը հիմնուեցան ի Հայոց: Գարձեալ՝ թեւս յառաջ ալ ծանօթ՝ յետոյ կրնան այս ետպլական առա-կաց տեղն ու հետեւաբար ենթոթիւնութիւնը աստ-կացած ու առած ըլլալ որուն մէջ զարկ առած ըլլալու է այն պարագան որ Թ.Վ. դարուն գարդ-ցական հրահանգաց մաս սկսած են կազմել առակ-ներն, ուստի այս զարգացումն նոյն դարէն ետքը կրնայ ըլլալ: Յամենայն դէպս որեւէ կերպով վերջոյն քի տուր իմ Թարգման, ուստի ինքը չէ որ առաջին անգամ Թ.Վ. դարուն յունարէնէ թարգ-մանած ըլլալ առականներ, ինչպէս ամեն կար-ծած են:

Այսպէս վաթսուներեւ աւելի ետպլական առականներ կը գտնենք հին հայերէն (գրաբար) լե-զուաւ թարգմանուած, որոնց ասանկէ հինգը Ողիմ-պիոսու խմբագրութեամբ: Յատուկ առակակ մը (Տխտ. 1Բ, էջ 508—9) կը նշանակէ այս առականները՝ անոնց համապատասխանող յունական-ները: Երկրորդ թուով 73 են: Վասն զի կան այն-պիսիք որոնք յունական բնագիրներուն ան-նման են մասամբ եւ մասամբ շատ փոփոխուած, ոմանք նաեւ ազգային ազդեցութեան ենթար-կուած: Բաց աստի յունական մէկ եւ միւսնոյն խմբագրութեան ալ չեն վերաբերիր ասոնք, նաեւ ուր անփոփոխ եւ անարատ մնացած են առակ-ները: Ժողովրդական ազդեցութեան խնդիրը կը մնայ յաւերգ գլխուն. (§ 512):

1 Այսպէս Wenrich, De auctororum graecorum versionibus եւն, Լյուպթր 1842, էջ 84:

(Զարմանիկ):

4. 8. 8.

ԼԵՋՈՒԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՈՐԳԱՆ ԼԵՋՈՒԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ

2.

Լիզնացոյ այլազանութիւնը:

(Զարմանիկ):

Լիզնէ կ'ընդունինք թէ մարդկային լեզուն բնական երեւոյթ մըն է, լեզուն փոփոխական-թիւնն ալ այս բնականութիւնն ալ հետեւեալ-թիւնն է. Ժամանակն առնէ անհարթ կը հարթեց, առնէ զգոհարութիւն կը բռնադադարեց եւ կամ աւելի կը շնչէ: Լեզուն մը քաջ ժամանակաւ ազդող երկու գործիչներն են՝ հնչ-գիրանքն ու նշանա-կանքն: Գիրանքն, Լեզուն կ'ընդունինք մը շնչա-փոխութեան ազդեցութեամբ բռնադադարեց եւ անհարթ մասունքը կը կոկորտեց, կը հարթեց. իսկ նշանակութեան փոփոխութեան ազդեցու-թեամբ մը եւ նոյն բառը կը փոխէ իւր գաղա-փարին յատուկ սահմանն եւ ուրիշ սահման կ'անցնէ: Առնէ կենդանի լեզուն կը կրէ այս կրկին ազդեցութիւնները: Արդի սերնդեան լեզուն նա-խորդ սերնդեան լեզուն հետ ըստ ամենայնի նոյն չէ. բնական է պատմական ժամանակի լեզուն ալ նախապատմականի հետ նոյն չէ: Օրինակ մը բառ-ական է ի լատաւարութիւն. արդի գործածու-թեամբ հընչոյ բառը կը նշանակէ պատերազմա-կան գործիք մը, որ վառօրին զգուծութեամբ (հոր-մնանքով) գնդակը կը մըն — մըննայն կը հետ-իսկ մըն եւ նոյն հընչոյ բառը Սահմանայ եւ Սեռ-բողոյ օրերը կը նշանակէր հաւ — ցանայ, փայտա-տակող ('Տըցայն բարիութիւն, — իբր կայծակ): Եթէ այս վերջին — այսինքն հաւ, իսկ ցանոյ — նշանակութեամբ գործածել ուզենք՝ ստիպուած ենք հընչոյ բառը, եւ ոչ հընչոյն. ուրեմն ահաւորիկ ծայրական փոփոխութիւն մը, որ յառաջ կը բերէ եւ նշանակութեան փոփոխում մը: Այս երեւոյթն աւելի լուր կը տեսնուի խոստած լեզուն մը պլլ-եալով տեղական յարաբերութիւններն եթէ աչքի առնել բերենք: Գաւառի մը մէջ գտնուած հայե-րէն բառ մը երբեմն այնպէս փոխած կ'ըլլայ իւր կերպարանը, որ ուրիշ — հետագայ — գաւառի մը մէջ անմտնութիւն կը մնայ եւ կամ նոյն իսկ որոշ-րոյցն ուրիշ բառով մը կը փոխանակուի: Ուրեմն կը տեսնուինք հետեւեղծութիւն կենդանի լեզուն մը թէ ժամանակին եւ թէ տեղայն նկատմամբ փոխ-խախտութեան ենթարկուած է: Այս դիւրահաս-կընալի եւ գրեթէ շոշափելի օրինակն եթէ գարե-ն ու գարե-ն տեսնէ, յառաջ կը բերէ լեզուաց ծնունդը եւ մահը, Ժամանակաւ յառաջ կու գան մայր լե-

• Գրեթէ մէկ ու կէս տարի ետքը հազիւ կարող կ'ըլլայ յառաջ տանի մըր «Արդի Լեզուագիտութիւնը» յոգուածը: Այնպէս զորոնք զիստն անշուշտ թէ ականաւոր էր այս յերկարագումը թէ «Անդրիս» կողմանէ եւ թէ յոգուածագործ կողմանէ: Գիրտ շանտը՝ որչափ պարս-զանքը ներքէն, գրեթէ անընդհատ շարունակ թեմամբ ամբողջացնելու այս յոգուածը, որ ինչպէս յուսանք, արդի հայ լեզուագիտաց նշտարբերութեան պիտի շա-նայ յազուրդ տալ:

գուէ գտար-լեզուները, իսկ գեղե՛ս-՝ քոյր-լեզուները եւ գաւառաբարբառները: Մինչեւ անձնակաշիկ կերպով կրնան այսպիսի լեզուներ իրարմէ պայլազանիլ, եթէ այս բարբառներն իրարու հետ սերտ կապով մը — ընդհանուր զբաղան լեզուով — հաղորդակցութեան մէջ ըլլան, եւ կամ եթէ իրարեանիւր անհատ մի եւ նոյն լեզուն խօսելու ստիպուած չըլլայ:

Բայց այս փոփոխութիւնը միայն վերոյիշեալ երկու սահմաններուն մէջ կը կատարուի, թէ կրնայ ժամանակաւ լեզու մը այնպիսի փոփոխութիւններ ալ կրել, որ անկարելի ըլլայ անոր Ժազուան (մայր լեզուն) քանչոյսիլ: Այս հարցման պատասխանը՝ հնչափախոսութեան եւ բառերու նշանակութեանց փոփոխութեան կանոններն ալ չէն անցընելով, կարելի կ'ըլլայ տալ:

Ա. Հնչափախոսութեան այլեւայլ տեսակները:

Երկու լեզուներու ազգակցութիւնն իմանալու համար ներքին նշաններէն ամենազիւտաւոր է՝ երկու լեզուներուն ալ յառաջիկ եւ նոյն Ժազուան ունեցող երկու բառ իրարու համեմատել: Այս համեմատութիւնը ցոյց կու տայ թէ մի եւ նոյն բառին մէջ գտնուած այլեւայլ հնչիւնները հարկ չէ որ միւս համեմատելի լեզուն նոյն բառին մէջն ալ՝ նոյն ըլլան, մասնաւոր թէ՛ եթէ ընդունինք թէ հնչիւններն ալ որոշ եւ ատաստուած կանոններու ենթարկուած են, այն ատեն պիտի ստիպուինք ընդունիլ թէ հարկ է որ ապրիւր ըլլան հնչիւնները: Օրինակի ազգաւ, նկատողութեան տակնելով հայերէն հնչիւններուն նուազումը (որ կ'անուանուի՝ յայնալըն-նիւն = Lautverschiebung), հարկ է որ հին լատիներէն d, յն. ծ, եւն հայերէնի մէջ լեզկ գերեւու փոխուած ըլլայ, ըստ այսմ՝ լա. dare հայ. պիտի ըլլայ դաւ (== դուր) եւ ոչ դաւ. լա. iu՝ հայ. դաւ (== գար) duլ. լա. dom-us == հայ. տուն == տունն ուրեմն հին Ան կը համեմատի հայերէն տի, եւ ոչ դի: Այս երեւոյթն աւելի զգալի է գերմաներէն եւ անգղերէն բառերու համեմատութեան մէջ. ուր որ գերմաներէն միջին ատաճական (թ) գիր ունի, անգլ. ունի՝ միջին լեզուական-ատաճական թաւ գիրը՝ th (յն. ծ): ընդհակառակն գերմաներէն լեզկ ատաճականին փոխարէն՝ ունի անգղերէնը միջին-հնչող-մայրը. այսպէս գարմ. Thal յիւր, անգլ. տի թի dale, theuer, առլ. թանկացի, անգլ.՝ dear եւն. Հնդեւրոպական լեզուաց վրայ տիրող այս երեւոյթին՝ որ ամենէն աւելի գերմաներէն եւ հայերէնի մէջ կը անհետի, առաջին անգամ մտագրութիւն ընդուն եղաւ՝ Jakob Grimm.

Այս հնչափախոսութիւնը, որ սովորական անուամբ յայնալըն-նիւն կ'անուանուի, կը պահանջէ որ արեւելեան-յուսկական-խառնական՝ թաւ պղպտակի գրերուն (հն. gh, dh, bh, յն. չ, ծ, գ, լա. h. f. հ. չ, թ, փ) հայագաւորական են գահայերէնի մէջ միջին սլաւոնացիներէն (g, d, b) իսկ հին բարձր գերմաներէնի մէջ լեզկ պղպտակի գրիկները (k, t, p): եւ ընդհակառակն ատալին խմբին միջիններուն՝ գոթացիներէն մէջ՝ լեզկերէն

համապատասխան են. լա. frater, գոթ. brother, հայ. եղբար == եղբայր, անգլ. brother, հին բարձր գերմ. pruođar կամ pruođar. — յն. δέκα, լա. decem, հայ. տասն, գոթ. taihun (անգլ. տասն, tehan անգլ. ten) հին բարձր գերմ. zēhan, եւն:

Բայց այս երեւոյթն՝ թէպէտ միշտ կանոնաւոր, բայց ամէն բառի մէջ չի կրնար մասնորոշող ցուցուիլ, որովհետեւ կան պարզանքներ, որոնց մէջ պատահական ազդեցիկ պատճառներ կանուաւոր փոփոխման արդեւ չ'ըլլան: շատերէն մէկ հատը յիշենք. հայերէնի ք գրին փոխարէն շատ տեղ ու կը գտնենք՝ չըթենքան գրի որ պատճառաւ աւ-թ-թ-շտ հայ. եղած կը գտնենք աւ (== աւ) պարիշտ, ամապարշտութիւն, որուն թէպէտ հին ձեւն ալ՝ անբարշտութիւն, ունինք: Այս պատահական՝ ազդեցիկ պատճառներն ամէն լեզուի մէջ նոյն չեն, բայց միշտ փոփոխութիւն յառաւ կը բերեն եւ երբեմն բոլորովին իսկ հնչման կորուսման պատճառ. կ'ըլլան: Անհրաժեշտ հարկ կը տեսնենք համառօտակի ամփոփել հոմ լեզուի մը տարբերութիւն կամ հնչմանց փոփոխման ընդհանուր կանոններ: Աւելի մանր տեղեկութեանց համար՝ հետաքրքիր լեզուագէտը թոշ գիմե Sievers՝ Grundzüge der Phonetik գրքին (խ. Լայպցիգ. տպուած):

• Մարդկային լեզուի հնչ-ձերէր:

Խառնուրդ գործարաններն երգիւնի նմանցուցած են լեզուագէտները. թղթերը կը կապեն փրցը, շնչափողը ու խոշակը եւ լեզուածեւ շարժուած հայնապակերթ խողովանիքն են, խոշակին ու շրթուներէնուն մէջ եղած միջոցը՝ յաւելուածական մասն է, իսկ բերանն իւր գործարաններով՝ կը կազմ անդինը:

Թղթերէն՝ շնչափողը միջնորդութեամբ օդոյ հոսանքը եթէ ազատ դուրս ելլէ, յայնաւոր հնչիւն կ'ըսուի. իսկ եթէ յաւելուածական մասին մասին, այսինքն խոշակին եւ շրթուներէնուն մէջտեղը փոխը նեղելով կամ արգելուի, քաշոյշ ըսուածն յառաւ կու գայ: Չայնաւորները սովորաբար իրենց հնչանութեամբ կը զանազանուին: Այս հնչանութիւնը կը կազմուի դիտաւոր ուժգին մայնէ մը եւ շատ մը՝ մէկ անգամին հնչող երկրորդական մայնէրէ: Հնչանութիւնն՝ հնչելու միջոցին լայնութեան կամ նեղութեան կախում ունի: Եթէ խոշակին եւ շրթուներէնուն մէջ եղած միջոցը (յաւելուածական մաս ըսուածը) հանգարտ ու կանոնաւոր գրգռի մէջ ըլլայ, ու == a մայնաւորն յառաւ կու գայ: Իսկ եթէ յաւելուածական մասն երկայն գրգռ մ'առնու, որով եւ շրթուներէնուն ծայրերը կ'ամփոփուին եւ դուրս կ'երկարան, եւ խոշակը վար կ'իջնայ, յառաւ կու գայ ու == u մայնը. իսկ եթէ յաւելուածական մասը կարճնայ, շրթուներէնը բերնի անկիւններով իրարմէ հեռանան եւ գէպ կ'տան քաշուին եւ խոշակը բարձրանայ ի == i մայնը կ'ելլէ:

Մեր գործին ընթացքին մէջ (էջ 49) առիթ ունեցանք յառաւ բերելու. մարդկային մայնին ամենէն էականն եւ դիտաւոր մայնային, եւ անկէ՝

բերին գործարաններուն գիրքին համեմատ կազմուած ուրիշ ձայնաւորները: Ա — ձ ձայնը կը կազմէ ուրեմն ուրիշ ամեն ձայներուն հիմքը:

$$ա = \text{ա} \text{---} \text{ու} \text{---} \text{ի} = \text{ի}$$

Բայց ձայնաւորներն հարկ է որ այս երեք գրերուն օտահանին մէջ ամփոփուին. եւ դիւրաւ կ'ըմբռնենք ձայնաւորաց կազմութիւնն, եթէ հիմնական ա — ձ ձայնն երկու ուղղութեամբ արտաբերելու ատեն միտ գնենք յառաջ եկած ձայններուն:

$$աւ = \text{ա} \text{---} \text{ու} \text{---} \text{ի} \text{---} \text{ու} \text{---} \text{ի}$$

Ինչպէս կը տեսնուի այս երկու գծերուն մէջ եղած ձայններն, ա — ը մինչեւ ի ժողովին այլեւայլ երկրորդական ձայններ կ'առնու (երկայն ձ, է, ե, եւն). նշանակաւ մինչեւ ուր փոխութիւն այլեւայլ շրջաններէ կ'անցնի (օ, ու, ոյ):

Այս ձայնաւորները կրնան գեւա ուրիշ փոփոխութիւններ ալ կրնլ. այսինքն կրնան աւելի խորագոյն արտաբերուիլ, կամ աւելի իսկական, ակնական եւն: Եթէ այս ձայնաւորներէն երկուքը մէկ շնչով արտաբերուին, յառաջ կու գայ երկ-հարցաւ ըսուածը, որ ըստ լեզուի կազմութեան շատ կը զանազանուի: Դարձեալ կրնանք բուն երկար-բառ եւ անկարգաւոր երկ-բարձր գտնադնել, կան ըստի մը լեզուներ ալ, որոնց բառերուն մէջ մինչեւ 3 ձայնաւոր (= եւտարբառ) ալ կը գտնուին:

Չայնաւորներու բազմաթիւութիւնը շատ անգամ կը նշմարուի լեզուի մը մէջ, բայց դրով չի կրնար պատկերացուիլ. երբեմն ալ միեւնոյն դրով՝ ձայնաւորի մ'այլեւայլ տեսակները կը փոխանակուին. այսպէս գերմ. երկայն ձի, կարճ ձի դիմաց կը հանենք հայ. — ձի, Եի եւն փոխարէն՝ կը նշուկենք եւ կամ է:

Բազմաձայն գրերու կազմութեան ժամանակ երեք ազգային նկատողութեան կ'առնուին. ա) ձայնակապերու գործունեութիւնը. բ) յօգաւորութեան (articulation) եղանակը, եւ գ) յօգաւորութեան տեղը:

ա) Բազմաձայն մ'արտաբերելու ատեն կրնայ բլլալ, որ ձայնաձեղքը լայն բացուի որով օդոյ հոսանքն անցնելու ատեն ձայնակապերն անշարժ կենան. այս գէպերն մէջ յառաջ կու գան լիւր (անհայն) անուստուած ձայնակայնները, ինչպէս՝ ի, օ, ւ, եւն: Մեքսիկական — հին — արտաբերութեամբ այս գրերը կ'արտաբերուին ք, ւ, ք եւն (ճիշդ՝ արեւմտեան Հայոց գ, ք, բ եւն գրերուն նման): Բայց եթէ բազմաձայններն արտաբերելու ատեն ձայնաձեղքը նեղայ, մէջէն անցնող օդոյ հոսանքին պատճառաւ ձայնակապերը կը թրթռան եւ ասիկ յառաջ կու գան միջին (հնչող) գրերը, գ, ք, բ, ւ, ք, զ եւն: Այս գրերն ալ մնորպիսի արտաբերութեամբ կը հնչուին ց, ձ, ւ եւն (ճիշդ՝ արեւմտեան Հայոց կ, օ, ւ, ք եւն գրերուն նման): Այս գրերն արտաբերելու ատեն երկրորդական ձայն մը կը լուսի:

բ) Եօգաւորութեան եղանակին նկատմամբ կրնան հետեւեալ գէպերը նկատուիլ.

Բերին անցքը կէտի մը վրայ գոց կը մնայ, եւ արտաբերելու համար եթէ այս փակուած կէտը բացուի, օդոյ հոսանքը յանկարծական մղմամբ գուրը կ'ելլէ եւ կը կազմուին զայնուցիկ (վայրկենական) եւն անուստեալ գրերը. օր. ալ. անհայն ք — ա զի արտաբերելու ատեն շրթանք փակ մնար կը բացուի եւ բազմաձայնը գուրը կը ցայտէ: ք — ւն արտաբերելու ատեն խոշակին կողմէն փակ մնալը բացուի եւն: Եթէ բերին անցքը նեղայ, եւ այս նեղ անցքէն անցնի օդոյ հոսանքը, այն ատեն շնչով կամ շնչովաւ ըսուած գրերը կ'արտաբերուին: Իսկ եթէ թրթին խոռոչը փակ եղած ատեն օդոյ հոսանքը բերին անցքին միջին մէկ կէտն երթայ եւ բերին այլեւայլ մասնակցութիւն թրթռալ, յառաջ կու գան լիւրուսով կամ բ ձայններ: Եթէ նոյն գրից մէջ բերին անցքին երկու կողմեր անկոն թրթռալ, յառաջ կու գայ լ ձայնը: Բերին անցքը փակուի եւ թրթին խոռոչը բացուի, օդոյ հոսանքը թրթէն կ'անցնի եւ յառաջ կու գայ ւ ձայնը:

գ) Եօգաւորութեան տեղոյն նկատմամբ հին գերականները կը զանազանին միայն խորագոյն, արտական եւ լիւրական ատեր: Բայց լեզուագիտութեան զարգացմամբ եւ մանաւանդ Սանսկրիտ լեզուին ուսմամբ եւ ատաերու կազմութեան բնականութեան քննութեամբ այլեւս այս երեք ընդհանուր անուստեալութիւնները շնն բաւեր: Քննութեամբ հաստատուած է որ բազմաթիւ տեղեր կան խոսելու գործարաններուն մէջ, ուր կը յօգաւորի մարդկային բարբառը. եւ այս յօգաւորութեան տեղերը հնչական շատ մանր արտաբերութիւններ ունին, այնպէս որ այնքան հին ամենեւ աւելի բազմաձայն այլերեսներուն ալ չի կրնար այս ամեն հնչիւնները գտնակեացնել. գլխաւորներն են հետեւեալները:

Խոշակի յօգաւորութիւններն, որոնցմէ կը կազմուին հաճախիկ ըսուած հնչիւնները. Արաբերէնը շատ հարուստ է այս մասին:

Իսկ բերին մէջ եղած յօգաւորութիւններն երկու դիմացը խմբի կը բաժնուին, բուն խորագոյնական եւ իսկականները:

Քականներուն կը վերաբերին ճւլ-ն (Affricata) ձայններ. օր. առ. շ — խա. ց (օի ե ի ի առջեւ) = cio՝ շ — իօ. ց (օի ե ի ի առջեւ) = gia. ք — արեւմտեան Հայոց զի համապատասխանող. ք — գզ. յ եւն: Սակայն այս հնչիւններն իբրեւ բազմաձայն ձայններ ալ կը նկատուին, որոնք քական, ատամնական եւ շնչական գրերէ կը կազմուին այսպէս օր. ալ. շ արտաբերելու ատեն լեզուի վրայի մասին երկու կողմեր կը շարժանք թրթըր, բայց այնպէս որ լեզուին ճիշդ մէջտեղը կ'ուսի եւ օդոյ հոսանքը յանկարծական անցնելու ատեն շփոխական ձայն մըն ալ կ'ելլէ:

Արտական ձայններ կ'արտաբերուին սովորաբար լեզուին ծայրը՝ թրթիկ ատամնակոյմը կամ լեզուներին եւ կամ ըսն իսկ ականները շարժութեամբ: Այլեւայլ ատամնական հնչուածներ կը գտնաւանենք:

Նախ եւ առաջ լիւրական կամ ներքոյնիկ՝

հնչումներ, որ սովորական են դարսկեան լեզուներու եւ աստղերիտերին: Վերջիշեալ ժանօթութեան մէջ յիշատակուած է թէ ուրիշ որ լեզուներուն մէջ կը գտնուի. քանիս լեզուներէն միոյն — ֆորթ մէջ գիտուած է այս շրջական հնչումը: — Մերին աստամական բուսածները՝ լեզուին ծայրը վերի լոքերէնը, կամ վերի ակուաններուն յետտակողը շոշափելով յառաջ կու գան: Մեր է, Զ, Յ, այս կողքէն են: Լեզուստաթայն հնչուն կանուանուի յն, Յ, որ անգղ. խիտ լինէ: Այս հնչուն հանելու համար լեզուին ծայրը թեթեւագետ՝ կիսաբաց աստամալարքին մէջէն դուրս հանելու է բայց այնպէս որ վարի մասը վարի աստամալարքը շոշափէ, իսկ լեզուին վերի կողմը խողովական եւ խորակիւայ: Եթէ աստարէի է շունը՝ յառաջ կու գայ բուն իսկ մն, իսկ եթէ լեզուին վերի կողմը թեթեւագետ շոշափէ վերի աստամալարքը եւ թրթռայ, յառաջ կու գայ մն:

Ըրթուներու յօգուարութեամբ կ'արտաբերեն լրջնակ գրերը: Լրջնաթանայն յըտին՝ եթէ ակուաններ ալ մանակից բլան այս հնչման, այսպէս կը հնչուին ֆ, լ, եւն. իսկ պարզ շրթնական կամ իշխնլրջնակ կանուանուին հնչուններն եթէ պարզապէս լեզունքներով արտաբերուին. այսպէս էլ, բ, լ, եւն:

Իսթ լուրէ կոչուին այն լեզի ու միշակ (հնչող եւ հնչող) գրերն, որ ամբարաբաղայթուօրի գրերն արտաբերելէն ետքը ի նման շունչ մին ալ կ'ունենան. այսպէս լուր, ըստ իրենան կ'արտաբերուի Լուր = Լուր, Հայերէնի մէջ միշակ գրերու թաները կը պակսին:

Բ. Զայնաշրջութիւնը (Xantverschreibung):

Կենդանի լեզուի մը վրայ զգալի կերպով կը նշանակի՝ տառերու ձայնաշրջութիւնը: Ի սկզբան անգր բնականապէս ունէն է արտաբերութիւնը, բայց փոփոխակա այս՝ ունէն կործանած արտաբերութիւնը կը հաստատուի եւ զատ տառ մը կը ձեւանայ: Եթէ մեր էլ ու յ նկատելով, առաջին տեսութեամբ կը ստիպուինք ըսել թէ բարբառին արտաբերութիւնը արտաբերուած ձեւը կ'արտաբերուին, եւ եղան իսկ շատերն, որոնք զը՝ արտաբերան չի համեմատեցին: Կարծիքներն ազատ են, ամեն մարդ իրուանք ունի իւր կարծիքը պաշտպանելու: Բայց պայցայցներով եթէ պայշպային խնդրը մը, շատով ընդունելի կ'ըլլայ: Արդ միտք շունչըն պայպին սեւալ կարծիք մը խախտելու շանալ Միայն ոչ — լեզուապետը կրնար պայպին բան մը պնդել: Մեր ք առնչակից եւ մինչեւ իսկ կերպով մը, հնչակից է մեր լին. բայց այս երկուքին մէջ եղած տարբերութիւնն այս է, որ ք արտաբերելու տանն լեզուին ծայրը կը գործէ, իսկ ք հնչելու տանն՝ լեզուին արմատը՝ հագագին կողմը: — Է եւ է,

1 Դպրեւելով առնչա միջին գարտ ասագարտու թիւնն:

2 Հայերէնի ասագարտութեան խնդիրը լեզուներ հաս երկուքից: Կը յիշատակեց միայն այն բուն պայքարը որ յառաջ եկաւ այս աթիւն: Մերեւելք (թիւ 1250). «Արմագապիցի» (1885 տարին) «Մշակ» (1889,

կամ ց եւ ձ ձայներու մէկտեղ կողքական միջին հնչուն մին ալ, որ երբեմն ք կը հնչէ եւ երբեմն՝ լ. այս է պատճառն որ միեւնոյն բառը մէկ մը կ'ողք կը գրեն այցելու ձայնապահարգներն եւ մէկ մին ալ՝ լող: Երբ բարբառին օտար լեզուի մէջ հնչելու տառերով պատկերացնել ուղին: Ջարմանայի չէ այս երեւոյթը, նոյն իսկ երբայական լեզուաց գաւառականներուն մէջ կը նշմարուի. շատ անգամ գրաւոր լեզուին աստամականին տեղ՝ ասմորէնին մէջ կը գտնուի կոկորպական մը, գերմ. Ende բառը, շատ գաւառականներու մէջ Enk կը հնչուի: Ծանօթ է Բերլինի գաւառաբարբառին ցն որ

թիւ 29, 30 եւ 40) «Հանգէն Ամսօրայի» (սկեալ 1888, թիւ 5, 6, 7, 9, 10, 12 — 1889 թիւ 3) եւ «Բաղադակեւոր» (1889): Հետաքրքրատիւներն առիթ ունի այս նկատմամբ կարծեաց արտաբերութիւնները կարգաւ վերջիշեալ տեղերը: Մեր մեղքին սակ ունիք «Հանգէն Ամսօրայի» տեսուն — ծանօթ — յօգուածագրին բանաբերականները, որոնց մէջ ըստ մը պատճառն խնդիրներ կը գտնուի այս նկատմամբ. «Լսելիք ասագարտութիւն լուրն» (թիւ 5, էջ 74) «Պիլի քի վրայ շինի տեսուն» (անգ) «Միեւնոյն բառին վրայ հին եւ նոր ասագարտութիւն» (էջ 75) «Մոր ասագարտութիւն ք, գործէ ապրին, հին ասագարտութիւն ք, գործէ անդին» (76), եւրօպական լեզուաց մէջ մինչեւ 1840 սկսաւ գրուի ցնգարմ Dieraa (76): Վիեննական պատկերացութեամբ դիտաւ ասագարտութիւնն ըստ ցնգ (թիւ 8, 97). «Բաղադակեւոր ընդգիւր» (թիւն (էջ 98), թէ ինչպէս կամ գործան լեզուի կ'մտնուի շարքէ փոփոխ են նախիկը յաւարեն եւ պարսկերէն բաղադակ. բառերու ասագարտութիւնը (էջ 99) «Իսկալ կարծիքներ ընդգէմ Վիեննական գրագրին» (էջ 93) «Վիեննական գրագրին քանիք մը անհայտն ալ չափաշան» (թիւ 7, էջ 100) «Թէ ինչպէս Եւրօպայից նոյն գրերն ունենալով, եպի կը գրեն՝ ասորքը կը հնչին» (էջ 101) «Այսպէս լեզուին միջնաշրջութիւնը՝ նոյն իսկ իւր գործածած Թարգմանք» (էջ 101) «Այս անարդ վիճակը մէջ էին երկու գրագրները՝ յանկարծ արեւելեան գրագրուն: Թիւնն երկու մէկտեղ» (թիւ 7, էջ 117) «Թարգմանք օրինակներով կը հաստատուի թէ երբք վերջումը կային առաջայտը մէջ 1. խառնակ, 2. անխառն եւ 3. առաջիկայ ասագարտութիւն» (էջ 118) «Երկու շրջակներով՝ անորոշն որոշելու: Նշանցն առաջայտը, եւ անոն պատկար: Թիւն (1) վերագրէ ասագարտութիւնը (էջ 120-21), մանաւանդ յարմարեմ Ազգայնացի (խնդր ազգայնացիներով) (թ. 9, 149-50) «Արմագապի», «Մշակ», (անգ) իբր պատճառն «յանկարծ ելու: Իսթիւնն իւր ասագարտութեամբ, երբք նստով աւելեցաւ որոշել, Գորտա ասագարտին» (էջ 150-54) «Մերեւելեան բուն արտաբերութիւնը անգ մը պահուած լին» (թ. 10, էջ 165) «Թէ ինչպէս կ'արտաբերէ մշնցին» (էջ 169) «Ջարմանայի ու Դրադային ալ նոյնպէս լին հնչել», (թիւ 12, էջ 208) «Հնչման ազգայնացի ծայրումը», (Անգ) «Արեւմտեան հնչերէնի արտաբերութեան հնու» (թիւն. (էջ 212) «Գրագրուն բերեն եւ գրին սակ տիւներն կը անուանի անցման գարջ», (անգ), «ասագարտութեան պատճառ» (թիւ 3 [1889]) «Ապրիլութիւն լէ» (էջ 37) «Մանաւանդ արգելիք է եւ ոչ ոք ինչ» (անգ), «ստոր լեզուի ազգեցութեամբ լէ» (անգ) «Փոփոխ լեզուի եւ արտաբերելի ազգեցութեամբ լէ», (էջ 38) «Նոյն ասագարտութեան լեզուի գրմ. անգլ. ասագ. գլ. եւ խառնութեն բաղադակ օրինակներ», (էջ 38) եւն: Միայն զուգ կը յայտնենք որ այս լուս հետաքրքրական եւ հմտա յօդուածը ընդհանրապէս, պարզապէս այլոց առած այլընտրանք մեկնութեան է: «Առաջը ի մարգարէս, տառն իրենց վրայ ցոյց առաւ ուղեւղով:

գրեթէ միշտ j = (եէ) կը հնչէ. gegeben բառը կըլայ jegeben, այս j գիրն աւել տեսակ մը լեզուական-ասամական հնչանէ:

Երբ լեզուին մէջ է եւ ը շատ անգամ բառերու մէջ զերար փոխանակած են. այս երեւոյթը կը մեկնուի երկու ծայրերուն մէջ եղած ուրիշ միջին ծայրն մը գոյութեամբը (զոր մեր լը կը նկատենք): Եւ գիտենք լեզուագիտութենէ որ է, ը եւ զգրութիւնը կը փոխանակեն: Համեմատեալ պարսկերէնէ branco = սպան. blanco. պարս. praza = սպան. plaza որ կը տեսնուի շրջակայներէն ետքը ը գրին՝ ուրիշ քոյր լեզուի մէջ են փոխուիլը: Արգ այս երեւոյթը կը տեսնուի նոյնպէս հին եգիպտացիներէն մէջ: Եթէ կոկորդական եւ ասամական հնչմանց փոփոխութիւնը կը նշմարուի, աւելի եւս գիտուի կը նշմարուի՝ լեզուական եւ ասամական հնչմանց փոխանակութիւնը: Այս վերջին երեւոյթը շատ գիտուի կը մեկնուի՝ յօգաւորման գործարաններուն մերձաւորութեամբը (լեզուի ծայրն եւ ասամանց ներքեւից) օրինակ առեւերէն Աեքար = բժշկի, աստեղի մէջ եղած է tékar, բայց Օրգորիկ աստեղիները կը պահեն Աեքարէն: Լատիններէն մէջ ալ d եւ l կը շարժուի փոխանակել շատ անգամ, լատ. levir, իտ. dàjor [ձաճոր], իտ. առ[չ]գր, հին բարբ. գերմ. zeihhur. լատ. lacruma (հին dacruma), իտ. dàxru, աստեղ. ærw, հայ. արտառուց (արտառ = արտառ): լատ. lingua (հին dingua) գերմ. luggō, անգլ. tongue, լեզու են: Աստի գաւառական փոփոխութիւններն են, բայց այնու իսկ չեն ազատի լեզուի ընդհանուր կանոններէն:

Հայերէնի մէջ տի յի փոխուիլը կը տեսնուի հայր, մայր, այրել են բառերուն մէջ. նոյն երեւոյթը նոր պարսկերէնի մէջ ալ կը գտնուի. այսպէս զոպիւր. հին պարսկ. patkar (= patikara), նոր պարսկ. پتکار (պոպկար). զոպր-պոպի, նոր պարսկ. پتپا (պոպտանէ) են:

Այս առիւն ծայրաւորութիւնները կը կատարուին միջնոր ծայրերու ձեռքը. օմանց գեւ. այժմ կրնանք որոշ քանակաւ, բայց այս միջնորդի գեր կատարող առին գրերն անկարելի է իսկապէս քանակաւ օրինակի ազգաւ՝ քմական-կոկորդական գրերու ծայրերուն՝ շրջակային ծայրի փոփոխուիլուն միջնորդները միշտ չենք քանակաւ, սակայն գիտենք թէ է նիւթ յի. πέντε, լատ. quinque բառերուն հետ նիւթ է. հայ. աւ-ը, լատ. oc-ulus, իտ. óphalo-մոս է: Որոշ չենք գիտեր թէ որ գրի միջնորդութեամբ յառաջ կու գան այսպիսի մեծ փոփոխութիւններ. բայց կրնանք միայն համեմատական մեկնութիւն մը տալ, որ կոկորդական գրերու շրջակային փոփոխիլը կը գիտարարեն՝ կոկորդական գրերէ ետքը լատան թարգմատար u = ու ծայրը, իսկ շրջակայիններու՝ կոկորդականի փոփոխիլը (երեւոյթ մը՝ որ անմիջեւի կը մնայ լեզուագիտութեան առջին, բայց քանի մը գաւառականներու մէջ տեղի կ'ուենայ) համեմատաբար թարգմատար i = ի եւ j = յ միջնորդութեամբն է:

* Համադրի գործարաններուն վրայ յօգաւորման ծայրերուն զերար փոխանակելը գիտենք է

ըմբռնել, վրան գի յօգաւորման գործարանաց վրայ միայն տեղը կը փոխեն այսպիսի ծայրաւորութիւններ. Այսպէսով լիւթ (չհնչւլ) գրերու ծայրին՝ միւթ (հնչւլ) ծայրերու փոփոխիլը — եւ հակառակը — զարմանքին կէտ մը չէ. պատճառն է միայն շնչաւորութեան աստիճանի փոփոխութիւնը, եւ այս երեւոյթը կը տեսնուի ի մասնաւորի հայերէնի եւ գերմանական գաւառաւորաբառներու մէջ. Հիմա ուրիշ գիտուի կը մեկնուի որ քառանկ (յի. ծոր, գերմ. Thüre են) բառը tur հնչելը տեղ չէ այլ ծայրաւորման արդիւնք է, զոր կը գտնենք նաեւ գոթացիներէն մէջ daúr, daúrōn, լիթ. dūr-ōs, հին իր. dorus նոր պարսկ. ծաւր (զորաւոր հնչմամբ) եւ dur (տեղոր հնչմամբ), առեւերէն՝ дурը են: Օրինակները կրնանք անվերջ շարքով շարունակել:

Բայց բազմապէս գիր մը կրնայ պարզ շուշի մը փոխուիլ եւ յետոյ բարդովն իսկ կորսուիլ. այսպէս աստի. pitar, լատ. pater, հայերէնի մէջ եղած է հայր (գաւառական հէր = էլ. père): լատ. filius, formosus, germanus բառերն՝ եղած են պղտորներէն մէջ hijo, hermoso, hermano. իսկ բարդներէն կը կորսուի ալ բառին մէջ, լատ. sal-iū յի. ձէ-ս, կիւմուլաց լեզուին մէջ՝ halan. են: ասեւ նոյնպէս տի-ն աստի. pad, páda-s, նոր պարսկ. pai, յի. παύς, գերմ. fōtu-s, գերմ. Fuss. —

Բնականաբար այս փոփոխութիւններն յաւիթովն կամ ըտ զոգաւորման եղած չեն, այլ քոյր աւ քոյր եւ ժամանակաւ: Միեւնոյն ժամանակ ժամանակ՝ հնչման աստիճանի փոփոխիլը շատ քիչ է անգլայի կ'ըլլայ: Բայց յաւիթը սերնդեան ժամանակ աւելի կը հաստատուի այս աստիճանի փոփոխիլն է հարկաւոր աստիճանի ետք՝ հայրի կը նշմարենք թէ երկու լեզուաց մէջ երեւան ելած հնչումն միեւնոյն արժանաւ թուած է: Զառ հնչումը բարդական է լեզուագիտութեան այս մասն եւ կրնար զմէջ հրապարակ ըրեաւոր օրինակներով հաստատուի մը բառը, բայց «արդի լեզուագիտութեան» վրայ կը գրենք, եւ ոչ ծայրաւորութեան վրայ պարզապէս: Մի մասն օրինակ մը յառաջ ըրելէ կ'ուզենք, ծոյց աստի. համար որ նախնական բազմապէս մը տեղ իւրիւր փոփոխութիւններ կը կրն եւ այլեւայլ գործարանաց ձեռքը յօգաւորման հնչմանքի կ'ենթարկուի. աստեղիք նիւթ բառը, որուն հնչեւորական հնչմանն ենք է penke. Արգ այս penkeն եղած է իւր-բառով լատ. quinque, հին իրան. coic. Իսլանդ. cinque, գալիսի. cinque, արաբական չէ-լան՝ չէ. cinq (սենի՝ եւ սենիք) պակ. cinco, լիւնդան՝ սանի. եւ գանձի. pañca. յի. πέντε [πέμπε] կիւր. pimp, նոր պարսկ. pang (— պենչ). պ. pēl, գոթաց. simf, լիթ. penki, իսկ հոգաւոր-յի՝ իր պարզ շուշի հայ. նիւթ. —

Եթէ բազմապէսներ՝ որ բառի մը սկիւր կմարը կը համարուին, այսպիսի փոփոխութիւններէ կ'անցնին, արդի եւս առեւել բառերուն

1 Ու-ն պէտք էր գրուի հո-ն, կ'ուէ Հիւրման, ինչպէս անիւր հայերէնի մէջ հո-ն. որ օ-ն բառի հետ նոյն է:

